Mr. Ivica PULJIĆ

STONSKO-HUMSKA BISKUPIJA I POČECI KRŠĆANSTVA U HUMSKOJ ZEMLJI

Kršćanstvo se na području Hercegovine pojavilo već u prvim stoljećima te do kasnoantičkog razdoblja doseglo puni procvat. Seoba naroda temeljito ga je ugrozila, ali ga ipak nije uništila. Preživjela je čak i kasnoantička biskupija ovih prostora: biskupija sarsenterensis utemeljena na saboru u Saloni 533. god. čiji se biskup sklonio u zaštićeni Ston. Kako Hrvati dolaze u 7. st. na obale Jadrana kao saveznici carstva i kršćana protiv zajedničkog neprijatelja Avara (što svjedoče najstariji izvori o povijesti Hrvata), kršćanstvo je njihovim dolaskom zadobilo slobodu. Ubrzo se oporavilo i započelo s nastojanjima oko kristijanizacije Hrvata. U ovim je okolnostima spomenuta stonska biskupija odigrala najveću ulogu u pokrštavanju Hrvata u Humskoj Zemlji - Zahumlju. Ona se već od početka do te mjere srasla sa svojim hrvatskim zaleđem da se sve češće u povijesnim izvorima zove jednostavno humskom biskupijom. Za Hrvate Humske Zemlje ona je u isto vrijeme odigrala uloge koje su za ostale Hrvate odigrale biskupije Splita i Nina.

Kasnoantičko kršćanstvo je uspjelo preživjeti seobu naroda na našim prostorima

Kršćanstvo se na području današnje Hercegovine pojavilo veoma rano. Nismo baš sigurni jesu li, u svojoj misiji propovijedanja kršćanstva u Dalmaciji (u čijem je sklopu u to doba bila i čitava današnja Hercegovin), na ovo područje stupili već učenici sv. Pavla sv. Tit[1] i sv. Luka Evanđelist.[2] Pronalazak lampice sa simbolom ribe u Dretelju,[3] lik Orfeja na stolačkim

[1] Sv. Pavao piše svom učeniku Timoteju kako su se njegovi učenici razišli: Dema je otišao u Solun, Krescencije u Galaciju a "Tit u Dalmaciju" (2 Tim 4,10).

[2] U spomenutoj poslanici Pavao piše da je od njegovih učenika s njim ostao samo Luka. I sv. Luka je, kako piše sv. Epifanije (+ 403.) u djelu *Panarion*, kasnije propovijedao kršćanstvo u Dalmaciji. J. P. MIGNE, *Patrologiae cursus completus, series graeca*, Pariz od 1864., vol. 41/3, 908-910.

[3] F. Fiala, *Prilozi k rimskoj arheologiji Hercegovine*, *Glasnik Zemaljskog Muzeja* (GZM) u Sarajevu 1895., str. 370.

mozaicima u Paniku[4] i Stocu te mučeništvo sv. Venancija[5] negdje na duvanjskom području ili okolici, dovoljno govore da je kršćanstvo na ovim prostorima uhvatilo duboke korijene već u vrijeme progona koje stoljeće prije Milanskog reskripta (edikta) iz 313. god.

U slobodi tijekom kasnoantičkog razdoblja kršćanstvo je na ovom području doseglo sami vrhunac razvoja. Svjedoče to doista brojni kasnoantički sakralni ostaci i to na čitavom području Hercegovine.[6] Uspostava biskupije na nekom području u kasnoantičkom periodu najbolji je dokaz izrazite snage kršćanstva toga grada i kraja. Uspostava biskupije *sarsenterensis*[7] 533. god. na Saboru u Saloni kojoj su dodijeljeni municipiji na prostorima današnje Hercegovine dokaz je da je ovdje kršćanstvo doseglo vrhunac svoga razvoja.

Seoba naroda je zbilja temeljito poharala naše krajeve pa i kršćanstvo na ovom području. Da sve kasnoantičko nije ipak do temelja uništeno, sudimo prije svega po ostacima prethrvatskog nazivlja na ovim prostorima.[8] Od svega je, dakako, najvažnije bilo to što je seobu naroda preživjela (o čemu ćemo ovdje govoriti) i temeljna crkvena ustanova na našem prostoru: spomenuta biskupija *sarsenterensis*, a s njom, dakako, i institucionalno kršćanstvo. To je bilo sjeme za širenja kršćanstva među novodoseljenim Hrvatima na ove prostore.

Povijesna znanost o počecima stonsko-humske biskupije

Biskupija u Stonu prvi put se sigurno zajamčeno javlja u povijesnim izvorima u aktima splitskih sabora s početka 10. st.[9] Hrvatska historiografija

---

[4] Đ. Basler, *Arheološki spomenici na području trebinjske biskupije*, zbornik *Studia Vrhbosnensia II. - Tisuću godina trebinjske biskupije*, Sarajevo 1988., str. 31-32.

[5] Hrvatska historiografija odavno se bavi mučenikom biskupom sv. Venancijem komu je posvećena kapela u krstionici lateranske bazilike u koju je opat Martin polovicom 7. st. pohranio relikvije dalmatinskih i istarskih mučenika. Usp. npr. djela: F. Bulić - J. Bervaldi, *Kronotaksa solinskih biskupa i spljetskih nadbiskupa*, Zagreb 1912./13., str. 10-19; D. Mandić, *Rasprave i prilozi iz stare hrvatske povijesti*, Rim 1963., str. 18. i Đ. Basler, *Kršćanska arheologija*, II. izd., Mostar 1990., str. 56-57. i dr.

[6] O njima piše velik broj najrazličitijih rasprava i priloga u isto tako brojnim časopisima. Ovdje je dovoljno upozoriti samo na *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*, koga je izdao Zemaljski Muzej u Sarajevu 1988. god., tom 3, posebno regije 20, 21, 24. i 25. s popratnim kartama.

[7] Ne kanimo ovdje ulaziti (niti je nužno) u problem ubikacije sjedišta ove biskupije i njezinih župa, usput samo napominjemo da ostajemo pri svom uvjerenju koga smo iznijeli u *Humskom zborniku IV, Stolac u povijesti i kulturi Hrvata*, Zagreb - Stolac 1999., str. 93-116, poštujući, dakako, i drugačija mišljenja koja smo tamo naveli.

[8] Neretva, Norin, Buna, Varda, Prenj, Botin, Bišina, Kaštel, Koštun, Vitina, Ston, Neum, Polača, Hutovo, Popovo, Nin, Nerezi... Spomenimo i one sakralnog korijena: Sutina, Sutorina, Svitava, Cibrijan, Mogorjelo...

[9] Navodimo najdostupnija izdanja spomenutih sabosrskih akata: F. Šišić, *Priručnik izvora hrvatske historije*, I, Zagreb 1914., str. 213-224; M. Kostrenčić (sakupili i obradili J. Stipišić i M. Šamšalović),

je pri bavljenju ovim aktima uglavnom posve okupirana krupnim događajima među kojima se ističu: hrvatska država u vrijeme kralja Tomislava, njezin odnos prema Bugarima, Bizantu, Rimu, dalmatinskim gradovima, zatim problem odnosa biskupa Hrvata u Ninu i dalmatinskih biskupija, problem glagoljaške službe Božje... pa se zato premalo osvrće na probleme o kojima su sabori raspravljali a koji se odnose na ove naše južne prostore. Da rasprava o crkvenim i civilnim problemima na području južno od Splita, pa i u našim krajevima, nije bila na spomenutim saborima nevažna tema, smijemo zaključiti iz redoslijeda raspravljanja i saborskih zaključaka. Redoslijed zaključaka jasno govori da su međuodnosi i prilike na prostoru od Splita do Kotora i u zaleđu bili predmet rasprave saborskih otaca prije, npr., rasprave o statusu biskupa Hrvata u Ninu![10] Zato ćemo se ovdje pozabaviti upravo tom, na neki način, u stranu gurnutom temom.

Prema spisima spomenutih splitskih sabora razlog njihovih saziva i glavna tema raspravljanja bila je neprirodna i u Crkvi neuobičajena crkvena organizacija na ovim prostorima koju je temeljito razbila ne samo seoba naroda nego još više sukob Franačkog i Bizantskog Carstva i njihovih podanika u ovim našim graničnim prostorima kao i pretenzije velikih crkvenih središta kršćanstva, patrijaršija Rima, Carigrada i Akvileje. U novonastalim prilikama nakon rušenja bugarskog Samuilova carstva i stvaranja novih odnosa u onodobnoj Europi za uređenje jedinstvene crkvene pokrajine na istočnoj jadranskoj obali bili su podjednako, iako s različitih stanovišta, zainteresirane sve spomenute strane: hrvatska država i njezin biskup Hrvata u Ninu, dalmatinski latinski gradovi i njihovi (nad)biskupi te papa i bizantski car.

Spomenute okolnosti najbolje su iskoristili dalmatinski latinski gradovi i njihovi biskupi. Njihove interese je podupirao prije svega Bizant. Podupirao ih je i papa Ivan X. On je želio iskoristiti nove prilike te uvesti redoviti crkveni ustroj u ovim pokrajinama. Želio je isto tako biskupije u Dalmaciji i Hrvatskoj konačno opet čvrsto povezati s Rimom, a to je mogao samo uza zadovoljstvo i pristanak biskupa u dalmatinskim gradovima.

Dalmatinski biskupi u prethodnim vremenima, za koje papa Leon VI. kaže da su bila vremena kušnje,[11] izgubili su sve nekadašnje prostore svojih biskupija do samih gradskih zidina. Za njih je poželjnije od svega

---

Codex diplomaticus... Diplomatički zbornik..., svezak I (odsad: *CD* I), Zagreb 1967., str. 23-39; N. Klaić, *Historia salonitana maior* (odsad: Klaić, *HSM*), Srpska Akademija Nauka, poseb. izd. knj. CCCXCIX, Odelj. društv. nauka, knj. 55, Beograd 1967., str. 95-107; S. Gunjača, *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji*, I, Zagreb 1973., str. 81.

[10] Saborski oci donose zaključke ovim redom: o dubrovačkoj i kotorskoj biskupiji zaključak VIII., o biskupu Liciniju zaključak IX., a o "biskupu Hrvata" tek XI. zaključak!

[11] Papa za ninskog biskupa Grguru piše: "...qui probitate temporis effectus est..." Kostrenčić, *CD* I., str. 39.

bilo vraćanje starog stanja u kome su imali jurisdikciju na širokim prostorima hrvatske države. To je posebno slavno antičko stanje salonitanske metropolije koga su pamtili kao "zlatno doba" i za kojim su neprekidno čeznuli. Vraćanje tog antičkog stanja omogućilo bi im izlazak iz gradskih zidina i vraćanje u jurisdikciju prostrane krajeve u zemlji Hrvata. Zato nije nimalo čudno da je prvi i temeljni problem bila rasprava i zaključci o vraćanju stanja kakvo je bilo "u starini" pod čime saborski oci misle upravo na to slavno doba drevne salonitanske metropolije.[12]

Uspostavi tog antičkog stanja, sudeći po saborskoj raspravi i zaključcima, stajalo je na putu nekoliko biskupija. Dok historiografija svu pažnju posvećuje biskupu Hrvata u Nina koji je doista predstavljao najveću zapreku njihovim željama, sudeći prema zaključcima sabora iz 925. god., prvenstvo je imao u raspravi *status* biskupija u Dubrovniku i Kotoru! Naime, postavivši kriterije da se sve mora vratiti na staro antičko stanje, na udaru su bile i ove dvije biskupije koje se ne spominju u antičko doba. U borbi za opstanak pozvali su se biskupi Dubrovnika i Kotora na nasljedstvo iste biskupije, one u Epidaurumu. Saborski oci nisu mogli presuditi koja od ovih dviju biskupija ima pravo na postojanje pa su donijeli rješenje koje ne poznaje crkvena praksa: Dubrovnik i Kotor jedna su biskupija s dva biskupa![13] Problem biskupije u Ninu je bilo lakše riješiti. Bila je očita činjenica da je ona novija tvorevina stara niti stoljeće, te je konačno, nakon dugog spora, presuđeno da se biskup iz ovog grada preseli u Skradin čija se biskupija spominje u kasnoantičkom dobu.

Ovaj kratki pregled događaja na splitskim saborima bio je nuždan da postavimo temeljno pitanje o stanju na našim prostorima. Samo od sebe odmah nam se nameće veoma zanimljivo pitanje: što je sa stonskom biskupijom? Ni ona nije postojala u antici, ne spominje je nijedan kasnoantički dokument, a saborski oci, za razliku od Dubrovnika, Kotora i Nina, uopće ne raspravljaju o njezinom pravu na postojanje! Jedini mogući odgovor jest da je saborskim ocima njezino pravo na postojanje poznato i priznato, a to znači da joj se priznaju antički korijeni! Tragajući

---

[12] Iz terminologije se jasno vidi da nije bila riječ o bilo kakvoj starini nego o slavnom stanju u antičkom razdoblju. Dokazuje to terminologija: *antiquo more... quod quondam ordinatum fuerit... antique consuetudinis... secundum veterum statuta...* Kostrenčić, *CD* I, str. 35-38, pri čemu se uvijek misli na uređenje u kasnoantičkom razdoblju.

[13] Upravo ta neobična odluka zavodi mnoge povjesničare da misle kako su kotorska i dubrovačka biskupija imale jednog biskupa, a zaključak jasno govori o dvojici biskupa za istu biskupsku stolicu: "VIII. De episcopis Ragusitano et Catharitano, quorum mani(fe)ste una sedis dignoscitur, ipsam diocesim..." Kostrenčić, *CD* I, str. 24. O ovom smo problemu pisali u studiji: *Uspostava dubrovačke metropolije*, u zborniku *Tisuću godina dubrovačke (nad)biskupije*, Dubrovnik 2001., str. 18.

za tim antičkim korijenima stonske biskupije, koji su saborskim ocima bili evidentni, dragocjeni podatak nalazimo u odluci već spomenutog Salonitanskog sabora iz 533. god. Na tom saboru su novouspostavljenoj biskupiji na našim područjima *sarsenterensis* dodijeljene bazilike u nekoliko municipija. Na drugom mjestu spominje se municipij "Stantino".[14] To je jedan od oblika kako povijesni izvori zovu grad Ston.[15] Susrećemo ga u tom obliku (*Stantania*) čak i u 12. st. kod Dukljanina.[16]

Opravdano i bez straha da ćemo pogriješiti možemo ovako rekonstruirati tijek događanja: kao što je salonitanska nadbiskupija nastavila svoj život u tvrdoj Dioklecijanovoj palači, biskup *Epidauruma* na utvrđenoj hridi *Laus* (Dubrovnik) tako se i biskup *Sarsenteruma* sklonio u najsigurniji dio biskupije, lako branjivi Ston, te je i ova biskupija kao antička tvorevina preživjela seobu naroda u novom sjedištu Stonu. Samo tako možemo objasniti zašto južno od Splita samo postojanje stonske biskupije nije sporno te se ona na splitskim saborima jednostavno navodi kao nesporna biskupija,[17] tj. biskupija u skladu s antičkim uredbama.

Iz pisma pape Ivana X. kralju Tomislavu, koje je u isto vrijeme naslovljeno i našem humskom knezu Mihaelu,[18] proizlazi da je i naša Humska Zemlja u planu rekonstrukcije crkvene organizacije u Dalmaciji i Hrvatskoj. Budući da se Mihael više poimenično ne spominje nego samo "kralj i prvaci Hrvata",[19] treba zaključiti da njegov stav i naše područje nisu uopće sporni, jer bi se o tomu sigurno raspravljalo na saboru. Kako je Ston u granicama njegove kneževine, on očito u njoj vrši neometano biskupsku jurisdikciju kao što je ovim istim područjem upravljao u kasnoantičko doba biskup *sarsenterensisa*. Dapače, biskup se biskupije *Stagnensis*, kroz čitavi srednji vijek češće zove *humskim* (ili biskupom Zahumlja) nego *stonskim*![20]

---

[14] "...in monicipiis Dellontino, Stantino, Neuense per Rusticiarum, Pecuatico et Beuzavatico, supra constituto..." Klaić, *HSM*, Sl. 17, fol. 615r; Gunjača, *nav. dj.*, str. 54; Šišić, *Priručnik...*, str. 162.

[15] M. Zaninović, *Ston u prethistoriji i antici*, u: *Zbornik radova u čast 650. obljetnice izgradnje Stona i Malog Stona*, Ston 1987., str. 16.

[16] F. Šišić, *Letopis Popa Dukljanina*, SANU, poseb. izd., knj. 67, Beograd - Zagreb 1928., str. 327; V. Mošin, *Ljetopis Popa Dukljanina*, Zagreb 1950., str. 75.

[17] "...ecclesiae uero alie, que in oriente habentur, id est Stagnensis, Ragusitana et Catharitana..." Kostrenčić, *CD* I, str. 37.

[18] "Ioannes episcopus, seruus seruorum dei, dilecto filio Tamisclao, regi Crouatorum, et Michaeli, excelentissimo duci Chulmorum..." *CD* I, str. 34.

[19] Mihael se ne spominje po imenu ni na Prvom saboru. Saborski zaključak XII. kaže jednostavno: "Quod si rex et proceres Croatorum..." Kostrenčić, *CD* I, str. 32.

[20] Već drugi spomen ove biskupije, koga susrećemo u buli pape Benedikta VIII. iz 1022. god., ima umjesto Stona "...in regno Lachomis..." Kostrenčić, *CD* I, str. 61.

Uloga stonsko-humske biskupije u krštenju Hrvata na našim prostorima

U našoj historiografiji ne pridaje se dostatna pažnja činjenici koju navode najstariji izvori o dolasku Hrvata na ove prostore da oni nisu ovamo došli poput drugih naroda u pljačkaškom i osvajačkom zaletu nego putem savezništva. Bizantski car pisac Konstantin Porfirogenet, koji je nesumnjivo najinformiraniji o najstarijoj povijesti Hrvata, izričito kaže da su Hrvati ovamo došli na poziv cara Heraklija kao saveznici u borbi protiv Avara i kao oslobodi telji kršćana te da su ove krajeve naselili zakonitom dozvolom spomenutog cara.[21] I prastari rimski *Liber Pontificalis* jasno dokazuje da Hrvati imaju dobre odnose s papom Ivanom IV. (640.-643.), dakle od samog doseljenja: omogućili su njegovu legatu opatu Martinu da slobodno i uspješno obavi misiju koju mu je povjerio u našim krajevima.[22] Ta je činjenica odigrala presudnu ulogu u ranom širenju kršćanstva među Hrvatima. U tom savezničkom ozračju, u komu su Hrvati tretirani kao oslobodi telji, kršćanstvo je prije svega odahnulo, oporavilo se, a onda stvorilo i preduvjete za misiju širenja Evanđelja među Hrvatima. Proces kristijanizacije Hrvata upravo je zbog toga tekao nezapaženo pa je Humska Zemlja kristijanizirana gotovo nečujno. Kroza spise splitskih sabora doznajemo da je proces kristijanizacije ne samo završen nego i to da se on zbio davno. Papa Ivan X. kaže da je narod kralja Tomislava i kneza Mihaela primio kršćanstvo od samih početaka, a ne kao drugi narodi u novije doba.[23]

S obzirom na ulogu stonske biskupije u kristijanizaciji Hrvata na prostorima južno od Splita zanimljiv je opet spomenuti VIII. zaključak o biskupima Dubrovnika i Kotora. U njemu se tvrdi da ta dva biskupa trebaju biskupiju pravedno podijeliti.[24] To sugerira pomisao da je možda knez Mihael šireći svoju kneževinu daleko na jug suzio jurisdikciju ovih romanskih gradova na gradske zidine kao što se zbilo sa Splitom, Zadrom...

---

[21] Porfirogenet dapače piše kako su se Hrvati, nakon što su na poziv cara protjerali Avare iz naših krajeva, tu naselili: "...po naređenju cara Heraklija." F. Rački, *Documenta historiae croaticae periodum antiquam illustrantia, Mon. Slav. merid. 7* (1887.), Zagreb 1897., str. 264-272. Opširnije: N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb 1971., str. 135. i isti autor *Povijest Hrvata u srednjem vijeku*, Zagreb 1990., str. 22.

[22] Usp. citat kod Mandića, *Rasp. i pril.*, str. 10. bilj. 45.

[23] Ivan X. kaže za narod kralja Tomislava i kneza Mihaela da su apostolsku nauku primili "a cunbulis" a ne tek u novije vrijeme kao Sasi za njegova prethodnika pape Grgura, što može biti najkasnije Grgur IV. (827.-844.) a vjerojatnije Grgur III. (731.-741.) koji im je poslao za apostola sv. Bonifacija.

[24] "VIII. De episcopis Ragusitano et Catharitano, quorum mani(fe)ste una sedis dignoscitur, ipsam diocesim equa lance inter se diuidant..." Kostrenčić, *CD* I, str. 24

u korist svoga stonskog biskupa. Papa Leon VI. doista, potvrđujući zaključke Drugog splitskog sabora iz 928. god., uz tvrdnju da se biskupija ne može svesti na gradske zidine nego da mora imati svoje prostore i u zemlji Hrvata, spominje i Dubrovnik![25] Ako je jurisdikcija dubrovačkog biskupa bila u proteklom razdoblju svedena na gradske zidine, onda je njegovim zaleđem, kao i kasnije čitavom Humskom Zemljom, morao upravljati stonski, domalo humski, biskup. Stonskoj biskupiji, dakle, treba pripisati ključnu ulogu u kristijanizaciji Humske Zemlje. Ta je biskupija na našim prostorima u isto vrijeme odigrala ulogu i splitskog i ninskog biskupa među Hrvatima na zapadnim područjima! Potvrđuje to i činjenica što se i u 10. st. područje između splitske i stonske biskupije, Kneževina Neretvana, zove Paganija, poganska, nekršćanska zemlja, koja je takvom ostala jer se biskupija tih prostora ugasila propašću drevne Narone.

Mr. Ivica PULJIĆ

DIÖZESE STON-HUM UND DIE ANFÄNGE DES CHRISTENTUMS IN LANDSCHAFT HUM

Zusammenfassung

Das Christentum im Gebiet von Herzegowina erscheint schon im ersten Jahrhunderten und erreicht die volle Blütezeit in Spätantike. Die Völkerwanderung brachte es in Gefahr, hat es aber trotzdem nicht vernichtet. Sogar die spätantike Diözese dieser Gebiete hat überlebt: die Diözese *Sarsenterensis* gegründet an der Synode in Salona im Jahr 533, deren Bischof in geschütztem Ston Zuflucht gefunden hatte. Als Kroaten im 7. Jahrhundert an die Adriaküste als Verbündeten des Kaisertums und der Christen gegen die gemeinsamen Feinde Avaren kamen, (was die ältesten Quellen über die Geschichte der Kroaten bezeugen) hat das Christentum mit ihrem Kommen die Freiheit gewonnen. Es hat sich schnell erholt und man begann mit Christianisierung der Kroaten begonnen. Dabei hat die erwähnte Diözese Ston die grösste Rolle übernommen, dass die Kroaten in Landschaft Hum und Zahumlje das Christentum übernommen

[25] "...Similiter Absarensis ecclesie episcopum et Arbitanum atque Ragusitanum, Spalatensem etiam archiepiscopum in Croatorum terra uolumus ut propriam suam parochialem retineat, quemadmodum antiquitus Salonitana ecclesia retinebat; quia non potest parochia infra muros ciuitatis, sed per longiqua spatia terrarum in plebibus et villis et curtis et ecclesiis et in populo antiquitus determinato." Kostrenčić, *CD* I, str. 39.

haben. Schon am Anfang hat sie in sehr hohem Maße mit ihrem kroatischen Hinterland zusammengewachsen, so dass sie immer öfter in Geschichtsquellen einfach die Diözese von Hum heißt. Für die Kroaten der Landschaft von Hum hat sie in dieser Zeit die Rolle gespielt, die für die anderen Kroaten die Diözesen von Split und Nin gespielt haben.

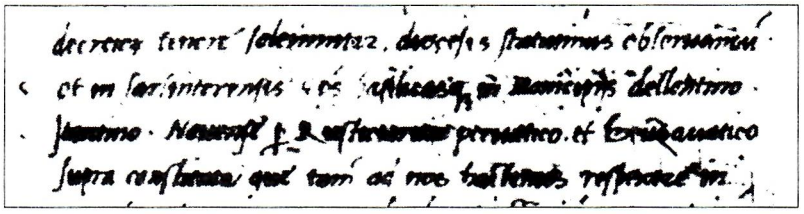

Sl. 1. *Tekst u najstarijem prijepisu djela* ***Historia Salonitana - Maior*** *koji govori o municipijima biskupije Sarsenterensis.*

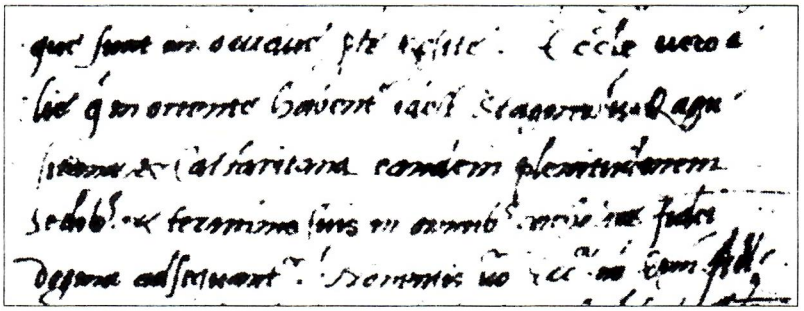

Sl. 2. *Prvi spomen stonske biskupije u najstarijem prijepisu djela* ***Historia Salonitana - Maior.***

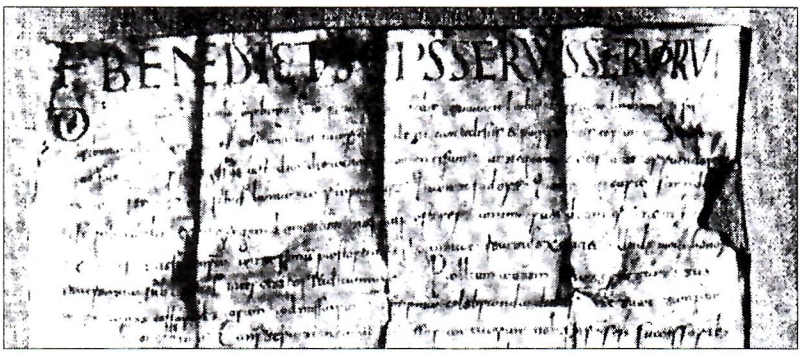

Sl. 3. *Početak bule pape Benedikta VIII. iz 1022. god., prvi spomen biskupije Zahumlja.*